

ПРОБЛЕМИ ПАЛЕОГЕОГРАФІЇ АНТРОПОГЕНУ УКРАЇНИ

Володимир Стецюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Йдеться про низку принципових наукових проблем сучасного стану реконструкції природних умов антропогену, які тривалий час гальмують подальший розвиток палеогеографії антропогену, що логічно утруднює розуміння перебігу природних процесів, а звідси – реконструкції умов формування археологічних культур палеоліту, ускладнення стратиграфічного розчленування антропогену, розуміння принципів геологічного та геоморфологічного картографування четвертинних відкладів і подій, пов'язаних з їхнім формуванням. Дискутуються питання достовірності сучасних методів датування абсолютного віку четвертинних відкладів і причини сучасного застою у розвитку палеогеографії в Україні, палеогеографії у широкому розумінні важливості цього наукового напрямку для відображення об'єктивної картини історії розвитку рельєфу території України та сусідніх територій, ролі геоморфологічних процесів у зародженні і загибелі археологічних культур, у становленні різних видів господарської діяльності, виникненні екологічних проблем, пов'язаних зі станом природного середовища, складником якого є рельєф земної поверхні та геоморфологічні процеси недалекого минулого та сучасні. Пропонується повністю відмовитися від результатів ТЛ- датування при проведенні досліджень подій антропогену в останні 100 – 150 тис. років; повернутися до стратиграфічних схем В. І. Громова та інших, які використовувалися до періоду повної довіри результатам ТЛ- датувань; визнати помилки, обумовлені тиском домінуючих наукових концепцій і авторитетів, бачити і враховувати у своїй науковій діяльності «невигодні факти», застерігатися від пошуку місця власних результатів в існуючих пануючих концепціях.

Ключові слова: об'єкт дослідження палеогеографії, достовірність палеогеографічних реконструкцій, датування стратиграфічних підрозділів, термолюмінесцентний метод датування, катастрофічні наслідки льодовикових епох.

Передмова. Останнім часом доводиться зустрічатися з відносно незнайомою науковою галуззю природознавства – палеогеографією антропогену¹, оскільки з набуттям наукового і життєвого досвіду все більшу увагу викликає до життя низка запитань щодо історії розвитку рельєфу території України та сусідніх територій, його та геоморфологічних процесів ролі у зародженні і загибелі археологічних культур, у становленні різних видів господарської діяльності, виникненні екологічних проблем, пов'язаних зі станом природного середовища, складником якого є рельєф земної поверхні та геоморфологічні процеси

---

¹ - не такою вже й незнайомою, оскільки автор слухав блискучі лекції професора І.М. Рослого, час від часу опинявся у середовищі дискусій «геологів-четвертинників», брав участь у наукових конференціях, врешті, у процесі власних геолого-геоморфологічних досліджень у численних експедиційних мандрах неодмінно опрацьовував необхідні, у тому числі – палеогеографічні відомості у наукових, науково-технічних, виробничих звітах, монографічних джерелах

недалекого минулого та сучасні. Очевидно автор цих рядків не є самотнім у спробах осмислення згаданих проблемних питань, проблемних, незважаючи на захищені докторські й кандидатські дисертації, тривале існування авторитетних наукових шкіл, які здавалося б повинні були «узаконити» вирішені дискусійні питання палеогеографії антропогену.

Чому виникли «роздуми»? Як виявляється, на сьогодні в українській геоморфології та палеогеографії існують виразні проблеми, пов'язані зі змістом поняття «розвиток природних умов у минулому». Так, дуже переконливо виглядають досягнення палеопедології, яка, маючи конкретний об'єкт дослідження – поховані ґрунти (а вони, як відомо є індикаторами кліматичних умов, складу рослинності минулих епох, механізмів ґрунотвірного процесу), здійснила значний прорив до наукових уявлень про цей свій об'єкт [Веклич, 1990].

Значно менше, або менш достеменно відомо про характер інших природних процесів антропогену – особливостей механізмів поверхневого стоку (палеогідрології), стоку талих льодовикових вод, механізму руху гляціальних товщ і відповідної зміни морфологічних рис рельєфу земної поверхні (палеогляціодинаміки), розташування і обмін повітряними масами головних баричних центрів упродовж нетривалого часу та останніх декількох сотень тисяч років (палеометеорологія), надто схематичними і мало інформативними є палеокліматичні реконструкції згаданих часів.

Поєднані під одним дахом результати згаданих вище напрямків досліджень мали б скласти єдину науку, яка дійсно має право називатися палеогеографією. Але, як свідчить аналіз публікацій, цю назву вже давно, випадково чи ні, чомусь узурпували палеопедологія разом із палінологією. До речі, питання про можливість транспортування вітром та водою пилку та спор на далекі відстані, наприклад, через декілька природних зон минулого взагалі не згадується. Але навіть, якщо пристати до думки, що спори і пилок є виключно автохтонами, то й тоді результати цих двох напрямків досліджень аж ніяк не мають права підмінити палеогеографію.

Невже ця проблема проходить повз увагу фахівців з дослідження антропогену мимо їхньої волі? Адже в історії української палеогеографії є визначні свідчення системного підходу до оцінки природних умов минулого у контексті згаданої проблеми.

Так, якщо звернутися до історії українського природознавства, то в ньому помітною була Олександра Трохимівна Артюшенко. Керуючись строгими принципами науковця, вона більше ніж півстоліття тому, дослідивши осади польських озер, проаналізувавши дані польських та німецьких колег, які в той час вже проводили радіовуглецеве датування, абсолютно точно визначила час їх формування [1959]. Це була робота не ботаніка, а справжнього палеогеографа. На жаль, її результати багато років залишалися непоміченими ні українськими палеогеографами, ні геоморфологами. Тому, аналогічні результати, наведені в останніх публікаціях по даній проблемі, слід вважати лише підтвердженням, а не відкриттям чогось нового [Льїн, 2008].

Можна сказати, що її дослідження за своїм комплексом формально не відповідають завданням палеогеографії в цілому. Не визначила ж вона

механізм утворення озерних улоговин! Ні, не визначила, але вона зробила свою роботу і встановила дуже важливий факт, який був використаний також не фахівцем-палеогеографом В. Пазиничем при створенні фізичної моделі виникнення озерних улоговин. Наведемо адресу де можна знайти цю публікацію:

http://geografica.net.ua/publ/satti/statti_ukrajinskikh_naukovciv/pazinich_v_po_khodzhennja_poliskikh_ozer_ta_parabolichnikh_djun/82-1-0-1095.

Відзначивши цю роботу, де крім поліських озер згадувалися ще й параболічні дюни, не можна не помітити у визначенні їхнього віку ще одних «непрофесіоналів» - археологів. Виявляється, що європейські археологи ще століття тому встановили, що вік параболічних дюн («sand dune» у європейській термінології) становить усього 11-17 тис. років. І, що цікаво, що з цим погодився відомий радянський палеогеограф, який у той час був тільки розпочинав свою наукову кар'єру – К. Марков [Єфіменко, 1938]. З досить високою точністю їх результат був підтверджений в останні кілька років [Дубіс, 2010]. Дивним на цьому фоні виглядає необізнаність з цими матеріалами, українських геоморфологів та палеогеографів. Не знаючи результатів археологів, тобто «непрофесіоналів», вони ще довгий час пов'язували їх виникнення з дніпровським періодом [Матошко, 1995]. І поки що не видно вказівок на те, що українські науковці від цього ніколи не відступляться.

Але це не всі необізнаності українських палеогеографів у проблемі походження параболічних дюн. Чомусь вони не знають, що серед українських і білоруських природознавців у ключовому питанні про виникнення дюн, тільки один П.А. Тутковський вважав їх чисто еоловими утвореннями [Тутковський, 1909]. Решта ж вважали, що їх основа є алювіальною, причому у нижній частині часто з валунами та риньяками, і тільки горішні шари відносяться до еолових [Лічков, 1928; Богуцький 1965; Zieliński, 2011; Маринич, 1963; Коржуєв, 1960; Лукашев, 1963].

Єдине, що вивчене порівняно добре і доступне реальним і достовірним спостереженням з усіма сучасними методиками дослідження – це геологічна будова четвертинних відкладів, відомості про яку ґрунтуються на відносно точних кількісних та якісних характеристиках об'єкта свого дослідження. Проте, і в цьому розділі знань про довкілля дуже мало заслуги геоморфологів, а особливо палеогеографів. Останні, здебільшого, обмежуються припущеннями і ймовірними, чи не ймовірними версіями [Герасименко, 2004; Матвіїшина, 2010].

Достовірність сучасних уявлень про палеогеографію антропогену. Точність і якість відомостей про четвертинні відклади була обумовлена розвитком уявлень про них завдяки зусиллям, насамперед, геологів, методика досліджень яких ґрунтуються на суворому дотриманні методів і правил вивчення геологічного середовища у процесі геологічних зйомок. Результати геологічних здіймань, які в Україні систематично проводяться майже 150 років, зберігаються в державному геологічному фонді і хоч з певними труднощами все ж таки доступні дослідникам. І, хоча може найбільш відомий дослідник четвертинних відкладів – П.К. Заморій не був ані геологом, ані геоморфологом за освітою, його знання про четвертинний покрив України склалися на підставі участі випускника Херсонського сільськогосподарського інституту у професійних

геологічних партіях, експедиціях, спеціалізованих інженерно-геологічних вишукуваннях тощо. Тому й не дивно, що його монографія [1961], створена на матеріалах власних багаторічних досліджень, і зараз не втратила своєї актуальності і є одним із справжніх наукових доробків географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, здатних конкурувати з палеогеографічними вишукуваннями українських академічних установ.

Наразі майже ніхто з геоморфології та палеогеографії України не здійснив спроби оцінити результати своїх досліджень на їх відповідність фізичним законам, відомим всім зі шкільної лави. Адже поняття «фізична географія» найтіснішим чином спочатку було пов'язане з класичною фізикою. І, оскільки всі фізичні закони були виведені і сформульовані шляхом вивчення об'єктивних природних явищ, то земна поверхня, усіяна нині формалізованими категоріями на кшталт «ландшафтів» та їх більш дрібними ієрархічними таксонами, розглядалася як арена діяльності природних процесів. Багатозначність цього можна чудово простежити, ознайомившись з історією фізичної географії, так талановито сформульованої і представленої на Інтернет-сайті Московського державного університету. Багато відомих учених-фізиків 17-18 ст. були авторами підручників і з фізики, і з географії. Часто ці вишукування публікувалися в одному виданні. Однак, після поділу понять «фізика» і «фізична географія», зміст географічних досліджень звелася до *«мелькают города и страны, параллели и меридианы»*, а проблеми фізичних аспектів природних явищ відсунулися на другий план. Після цього термін «фізична географія» набув свого абстрактного, формалізованого значення, що надало можливість вельми вільної інтерпретації природних (читай - «географічних») явищ. Навіть у даний час, коли географи все більшу увагу звертають на встановлення і розуміння механізмів природних процесів, імперативи «що?» і «де?» превалюють в географічній науці (звісна річ за винятком гідрометеорології та геодезії і картографії, які чомусь прийнято називати «інженерними»).

Тому, не виглядають дивними тенденції до відходу від класичних уявлень про формування рельєфу земної поверхні упродовж антропогену та відбувається збагачення інформацією про справжній спектр палеогеографічних умов минулого (геологічну будову, рельєф, геоморфологічні процеси, особливо – криогенні та флювіальні, поверхневі води, умови стоку талих льодовикових вод тощо). Відбувається також поступове зацікавлення механізмами низки природних процесів минулого на основі застосування відомих фізичних законів і закономірностей. Абстрактна інтерпретація поняття «закономірності» (себто, прояв фізичних законів, зафіксованих строгими кількісними показниками), наразі замінюється прихильністю до так званих «закономірностей якісного характеру» на кшталт: «Якщо відбудеться чи відбулася та чи інша подія у природному середовищі, то наслідками мусять бути ті чи інші результати». Якщо існувало покривне зледеніння, то мусять бути його сліди у вигляді таких-то морфологічних рис, якщо стікали талі води льодовика, то стік відбувався так, як зараз на рівнинах течуть ріки, якщо віяли вітри, то віяли вони із зон високого тиску до тиску низького і т. п. Однак, дуже рідко трапляються кількісні розрахунки в оцінках умов і механізмів перебігу процесів ...

Часом тенденції відходу від класичних уявлень про формування рельєфу земної поверхні упродовж антропогену відбуваються настільки радикально, що це викликає, м'яко кажучи – неадекватне сприйняття таких поглядів. Звичайно, історія оцінить новітні кроки таких дослідників у встановленні наукової істини, однак, робити вигляд, що все повинно бути по-старому, категорично неможливо.

Так, в Україні прихильником радикальної зміни поглядів на численні закономірності формування рельєфу, пов'язаного з гляціальними та перигляціальними процесами, на зміст існуючих стратиграфічних схем антропогену, на перебіг здавалося б непорушних уявлень про механізми вияву і розвитку давніх та сучасних геоморфологічних процесів є київський науковець В. Пазинич, доробок якого у висвітленні згаданих проблем вельми значний [2005, 2006, 2007, 2010, 2011, 2012].

Також, але дуже обережно, висловлювалися альтернативні думки (сформульовані на підставі отримання достовірного фактичного матеріалу) М. Є. Барщевським [Барщевський, Купраш, Швидкий, 1989].

Не пасуть задніх у переоцінці існуючих поглядів на проблеми палеогеографії антропогену і науковці Польщі, Білорусі, Росії, себто, територій, на аренах яких відбувалися ідентичні природні події в антропогені.

Не уникнув певних сумнівів в сучасних оцінках існуючих стратиграфічних схем і, відповідно, важливих подій антропогену і автор цього повідомлення, Сумніви з'явилися на підставі особистого знайомства з деякими розрізами антропогену України під час ініціативних експедиційних досліджень та за даними аналізів абсолютного віку власноруч відібраних зразків певних літолого-стратиграфічних комплексів.

Серед наукових публікацій останнього часу впадають в око спроби дати пояснення існуючим проблемам палеогеографії антропогену вже згадуваними маловідомими широкому геолого-географічного загалу науковцями, такими, як М. Барщевський, В. Пазинич. Маловідомими у тому сенсі, що немає поруч з ними імен, які стали у свій час і досі вважаються постатями у науці, таким, як В. Різниченко, П. Тутковський, І. Підолічко, В. Крокос, В. Чирвінський, В. Бондарчук, М. Веклич, П. Заморій, О. Маринич.

На фоні цього, складається враження, що українське природознавство дещо відхилилося від загальної тенденції. Воно «працює», головним чином, на підтвердження стратиграфічних схем антропогену, потребуючих постійного удосконалення, а подекуди – замін.

Причини неоднозначності палеогеографічних реконструкцій. Як видається сторонньому спостерігачеві² (я вважаю себе таким), на сьогодні, вельми цікавою проблемою палеогеографії антропогену є події у природному середовищі України та суміжних держав, які пов'язані з виникненням, існуванням та деградацією льодовикових покривів та супроводжуючою діяльністю геоморфологічних, гідрологічних, кліматичних процесів й відповідною еволюцією первісної людини та зміною археологічних культур. Схеми суворої черговості часів похолодань та потеплень, якими керується сьогодні геологічний, геоморфологічний, палеогеографічний, археологічний

---

² - збоку - видніше

загал, останнім часом поволи модернізуються, на розсуд наукової громадськості надаються нові фактичні дані, які породжують нові гіпотези розвитку природи в антропогені.

Про схеми стратиграфічного розчленування антропогену.

Ще, слухаючи наприкінці 60-х років минулого століття лекції незабутнього І.М. Рослого з палеогеографії антропогену, довелося звернути особливу увагу на його акцентування щодо визначної ролі у стратиграфічному розчленуванні антропогену схеми В. І. Громова. Тоді студенти І.М. Рослого наче пісню виспівували назви фауністичних комплексів на кшталт *Elephasmeridionalis*, *ElephasWuusti*, *Mammutustrogonterii*, *CamelusKnoblochii* та інші. Проводилися серед студентів-геоморфологів навіть жартівливі змагання, хто більше запам'ятав і красиво назвав латиною назви великих ссавців в окремих стратиграфічних підрозділах ... Очевидно, що тодішнє захоплення дуже обізнаного науковця І.М. Рослого вишукуваннями В. Громова ґрунтувалося на достовірних палеонтологічних та археологічних відомостях та визнаних схемах тодішньої стратиграфії антропогену. Професор І.М. Рослий не висловлював свого відношення до застосування різних методів визначення абсолютного віку певних стратиграфічних підрозділів антропогену у своїх навчальних посібниках «Палеогеографія антропогену» [1982] та «Природа СССР в антропогені» [1986], проте ще у своєму спецкурсі «Спецрозділи з геоморфології» [1970 рік], який мені пощастило слухати, лунали нотки преференції схемам В.І. Громова і методиці І.Г. Підоплічка. Більше і переконливіше сказати про це в опублікованих працях він не міг, оскільки на арену виходили інші методи стратиграфічного розчленування антропогену, а часи були складними щодо прямого висловлення своїх переконань, які не узгоджувалися з ідеологічними догмами у науці та суспільстві.

Також і Г.І. Малявко, професор геологічного факультету, авторитетний на ті часи знавець пізнього кайнозою, під час викладання студентам-геоморфологам курсу «Вчення про фації» у «ліричних відступах» ділився враженнями щодо своїх творчих контактів з І.Г. Підоплічком і висловлював свою схильність до важливої ролі схеми В.І. Громова у стратиграфічному розчленуванні антропогену.

Але уперше про колагеновий метод визначення абсолютного віку довелося почути на лекціях з геології СРСР, які викладав геоморфологам професор геологічного факультету О. Д. Сергєєв. В одній із лекцій він щиро жалкував, що колагеновий метод майже не використовується для вирішення важливих проблем палеогеографії антропогену. Але тільки сьогодні можна здогадатися, що обережність підтримки І.Г. Підоплічка обумовлювалася тодішніми суспільно-політичними обставинами, коли усі новації, навіть наукові, погоджувалися з тоталітарною ідеологією.

Дякувати Богу та істинним науковцям, останнім часом все впевненіше вони свідчать на користь великого значення колагенового методу для стратиграфії антропогену, зокрема у вельми свіжій праці Е.А. Вангенгейм та А.С. Тесакова (2008) йдеться про те, що комплекси ссавців кварталу, які виділені В.І. Громовим

(1948, 1961), продовжують залишатися інструментом високо роздільної біостратиграфії континентальних відкладів Східної Європи та Західної Азії.

Також, однією із проблем на той час були також здогадки про пряме співвідношення осадових комплексів пізнього палеоліту з дніпровською мореною. У цьому зв'язку варто нагадати, що П.К. Заморій не вбачав нічого дивного у співвідношенні верхнього палеоліту з дніпровською мореною, що видно з його опису археологічних знахідок у Подесенні (с. 282).

З відомих дослідників, які працювали в Україні, щодо порушених тут запитань, слід також назвати Г.І. Горецького. Його погляди, підтверджені чітким фактичним матеріалом, простежуються наступною цитатою: *«В целом же кости млекопитающих, находящиеся в котловане Каневской ГЭС, в том числе и залегающие в шевченковской свите, не древнее верхнепалеолитического комплекса В.И. Громова. Значит возраст шевченковской свиты не древнее днепровского оледенения с его стадиями и интерстадиями»* (с. 290). Та й взагалі у роботі Г.І. Горецького можна знайти дуже багато інформації щодо будови долини Дніпра, в також відомості про його співпрацю з І. Г. Підплічком. Він широко використовував результати колагенового методу датувань і, як виглядає з тексту, вважав її достовірними. І це підтвердилося, наприклад, для стоянки Хотульово (20 км по Десні вище Брянська). На той час її дослідження тільки розпочалося і І. Г. Підплічко колагеновим методом визначив, що вік палеонтологічного матеріалу знаходиться в інтервалі від 25 до 50 тис. років³. Тобто, вік існування стоянки охоплював верхній та середній палеоліт. Сьогодні це добре відомий факт. А тоді це було лише пророцтвом І. Г. Підплічка.

На цій стоянці Г.І. Горецький, В.І. Громов та І. Г. Підплічко виконували роботу спільно. Результати І. Г. Підплічка ми вже згадали. В.І. Громов відібрав кістковий матеріал і визначив його належність до пізньопалеолітичного комплексу, а Г.І. Горецький здійснив його стратиграфічну прив'язку, вказавши на його приналежність до дніпровського горизонту. Разом з тим Г.І. Горецький навів і думку А.А. Величка. За ним комплекс відкладів стоянки відносився до Дніпровсько-Валдайського (Микулинського) віку (с.192-195)⁴.

Порівняно зовсім недавно вдалося відкрити для себе визначну потенційну роль українського науковця І.Г. Підплічка у переробленні стратиграфічних схем в Росії. А в цілому це треба розцінювати як попередження українській палеогеографії (а їй невдовзі доведеться взятися за подібну роботу) до чого може призвести ігнорування результатів наших попередників, особливо тих, які багато

---

³ - в перерахунку за методикою В. Пазинича, яким коефіцієнт перерахунку був визначений в результаті порівняння результатів сучасних датувань радіовуглецевим методом, а також з урахуванням матеріалів сучасних російських палеонтологів, які й сьогодні успішно використовують колагеновий метод [Дмітрієв, 2005], не забуваючи при цьому відзначити внесок у його розробку видатного українського науковця І.Г. Підплічка.

⁴ - визначення А.А. Величко показує, що його тогочасні погляди були близькими до поглядів В.І. Громова, Г. І. Горецького та І. Г. Підплічка. Після впровадження термолюмінесцентного методу вік Микулинських верств став дорівнювати 120 тис. років.

років, з невідомих причин, були в забутті через свої відкриття, що не узгоджувалися з прийнятими на той час схемами.

Для цього наведемо цитату з роботи С.М. Шика [2006], яка ілюструє його підхід до реконструкції стратиграфічної схеми у зв'язку переходом до загальноприйнятих у міжнародній практиці понять MIS та OIS⁵. З неї видно, з якою легкістю С.М. Шик справився з палеонтологічними, палінологічними, геологічними неузгодженостями і переставив дніпровську морену з однієї часової ніші в іншу, звільнивши її для окської морени⁶, на місце якої помістив донську морену⁷. Відповідно, дніпровський горизонт був перейменований у московський.

Як писав С.М. Шик на с. 90-91 [2006], *«Принадлежность верхней морены Чекалинского разреза к 8 ИКС (изотопно-кислородная стадия) обосновывается присутствием в подстилающих морену песках лемминговой фауны, более архаичной, чем известная из отложений московского возраста. Однако, вероятно, эти пески являются аллювиальными – а на аллювии может лежать морена любого возраста. Для Сатинского полигона возраст второй сверху морены обосновывается залеганием под ней лихвинских отложений; однако, палинологические данные по ним очень фрагментарны и не типичны для лихвинского межледниковья». Межледниковые отложения, встреченные на Сатинском полигоне между двумя моренами, несомненно, относятся к горкинскому межледниковью (7 ИКС); однако, эти отложения – аллювиальные, и потому не могут датировать подстилающую морену. Принадлежность к 8 ИКС этих морен обосновывается также многочисленными ТЛ-датировками, попадающими в интервал $316 \pm 80 - 275 \pm 60$ тыс. лет; однако известно, что ТЛ-датировки с возрастом более 150 тыс. лет часто бывают сильно омоложены и не могут рассматриваться как достоверные.*

---

⁵ - marine isotope stages (MIS), oxygen isotope stages (OIS), are alternating warm and cool periods in the Earth's paleoclimate.

⁶ - легкість, з якою кваліфікований практикуючий російський геолог і визнаний науковець С.М. Шик узгоджував неузгоджуване, у свій час викликала не тільки подив, але й ставала предметом жартів при неформальному спілкуванні колег. У цьому плані пригадується жартівливий вірш тодішнього завідувача кафедри геоморфології у 70-х роках минулого століття Ю.Л. Грубріна, який закінчувалася словами: «... а Сережа Шик всем показал донской язык». На жаль, виробничі звіти геологів колишнього СРСР були секретними, а там, де секрет, там і помилки, і недостатня достовірність, і фальсифікації. Недоречності ж у звітах просто ігноруються, дослідники роблять вигляд, що вони цього не читали.

⁷ - модернізована стратиграфічна схема була реалізована ще в 90-х роках м.с. під час складання нової серії регіональних карт четвертинних утворень, редактором якої був С. М. Шик. До речі, усі ці карти є у вільному доступі на сайті: <http://www.geokniga.org/maps>. І це не єдиний російський сайт де можна без перешкод брати подібну інформацію. Цим наші сусіди, причому з усіх боків, значно відрізняються від наших джерел природничої інформації, де не те що вільно, а взагалі її ні знайти, ні отримати неможливо. Фактично ж, таких сайтів у нас просто немає. На цьому тлі, можливо, єдиною світлою плямою є сайт <http://maps.vlasenko.net>

Вторая сверху морена Подмосковья не может сопоставляться с днепровской и относится к 8 ИКС, так как в остаточных западинах на ее поверхности лежат раннеолейстоценовые рославльские озерные отложения (Акулово, Балашиха и др.). В западинах на морене Днепровского языка лежат микулинские озерные отложения [Шик, 2004], а на ее поверхности развит мезинский педокомплекс, нижняя часть которого имеет микулинский возраст [Величко и др., 1984], что свидетельствует о принадлежности морены предшествовавшему оледенению (ИКС 6). Все вышеизложенное подтверждает справедливость представлений, отраженных в региональной стратиграфической схеме».

Як видно з тексту, однією з причин переміщення дніпровського періоду з одного часового інтервалу в інший стали вади ТЛ-методу. Правда, автор помилився вказавши, що вони омолоджені. Бо тоді треба було не зменшувати вік, а навпаки збільшити. При цьому автор нове визначення віку зробив у довільний спосіб, заповнивши першу-ліпшу вільну нішу. А якщо б він скористався результатами П.Е. Нехорошева, в яких є, якщо і не остаточні, то принаймні попередні значення коефіцієнтів переходу, і поділив усереднений вік (приблизно 295 тис. років) на п'ять то отримав би значення 59 тис. років.

Поки-що, будемо вважати це випадковістю, але це значення практично збігається з датуваннями В. Пазинича валунного суглинку (колишня дніпровська морена) в середній течії Дніпра від Вишгорода і до широти Черкас. За його результатами вік валунного суглинку становить 47-55 тис. років [2010, 2011].

Єдине чого не врахував С. М. Шик, так це того, що ще у 1952 році І. Г. Підплічко зробив колагеновий аналіз кістки мамонта, відібраного з валунного суглинку (морени) з глибини 10 м у розрізі с. Ліхвина (батьківщини ліхвінського ґрунту). Вік зразку становив усього 24,5 тис. років [Підплічко, 1952]. Тобто, С.М. Шик та його послідовники вже наступили, але ще не усвідомило цього, на стратиграфічну «міну», закладену Г.І. Підплічком багато років тому.

Як будуть розвиватися події далі передбачити не важко. Варіант перший, міна пролежала 60 років і на неї так ніхто і не наступив. І так вона лежатиме й надалі (ймовірність – 50%)⁸. Варіант другий: наступлять, але, як прийнято у подібних випадках, коли у щось вступають, роблять вигляд, що нічого не сталося. Його ймовірність – 40%. Але все таки є шанс, що колись, але, очевидно, не скоро, під час нової модернізації стратиграфічної схеми, коли наприклад виявиться, що відданість ізотопним стадіям теж була помилкою, врахують і цей та йому подібні результати і нарешті створять нову, і більш реалістичну, схему. Але повторюю, на жаль, це буде не скоро.

Не можна замовчувати набагато давніші і тим самим – стабільніші підходи українських археологів до періодизації свого об'єкта дослідження. Всі вони, як один сповідували, схему, близьку до схеми Громова. На наш погляд, це пояснюється тим, що досягнення вітчизняної палеогеографії і неоднозначність існуючих схем стратиграфічного розчленування антропогену не надали можливості археологам використати альтернативні схеми, а з іншого – археологи

---

⁸ - рейтинг ймовірності, ясна річ, продиктований «дилетантизмом» автора цього повідомлення, проте, уважний читач може внести свої корективи і наведені кількісні показники

у той час були відносно незалежними від ідеологічного тиску «братів по разуму» – палеогеографів, у середовищі яких ідеологія використання схем періодизації антропогену обумовлювалася настановами К.К. Маркова та А.А. Велічка.

Проте, на цьому тлі вирізняються роботи Ф.І. Левицького, стратиграфічні дослідження якого, за обсягом та значимості, мабуть перевершують археологічну частину звітів. Наприклад, на стоянці «Гінці» він «докопався» не тільки до морени, але й знайшов у ній артефакти, які відніс до оріньякського часу, а це становить не більше 30 тис. років. І що найцікавіше, за співвідношенням культурних шарів та товщі валунного суглинку Ф.І. Левицький зробив висновок, що поселення існувало ще в період наступу льодовика [1949, с.230-234]. Під мореною він теж «розкопав» археологічні знахідки, але щодо їх приналежності висновків не зробив.

Вельми цікавим у спромогах українських дослідників (це робить їм неабияку честь!) впадає у вічі факт із порівняно недалекого минулого. На наше переконання у схемі реконструкції історії української палеогеографії просто унікальне місце займає книга М.Є. Барщевського, Р.П. Купраша та Ю.М. Швидкого [1989].

І ось чому⁹.

Її унікальність щодо теми, порушеної у цьому повідомленні, полягає у тому, що була вона видана у 1989 році, тобто в часи повного домінування ТЛ-датування. При дослідженні морени в околицях Києва, вони зіткнулися з ситуацією, яка у дипломатичних колах формулюється так: **«Як же це і правду сказати, і нікого не образити?»**. Відмінність була тільки в останньому слові. «Образити», треба змінити на: «розгнівати». Оскільки в морені були присутні палеонтологічні залишки, необхідно було вказати їх вік. І тут автори вдалися до невеликої хитрощі, повідомивши на результатах палеонтологічного аналізу, що майже усі знахідки відносяться до пізньопалеолітичного комплексу (мамонтового) В.І. Громова [Барщевський та ін., 1989, с. 111]. А якщо перекласти це на доступну для сучасних «фахівців» мову, то це означає, що цим знахідкам і дніпровській морені усього десь 35-40 тис. років. В роботі є ще одна крамола – вміст гумусу у морені. За даними авторів його вміст коливається в інтервалі 0,07 - 0,69%, при середньому значенні 0,19%. Але, якщо з розпорошеного стану перерахувати на його концентрацію в ґрунт звичайної грубості, то очевидно, що такими показниками вмісту гумусу можуть похвалитися далеко не всякі ґрунти [Барщевський та ін., 1989, с. 92]. Здійснити пояснення цього феномену автори також не схотіли, оскільки останні суперечили б тодішнім уявленням щодо стратиграфічного розчленування антропогену.

Загадки «гермоліому». Під час знайомства з останніми методичними роботами наших московських колег, зокрема з фундаментальною роботою колективу географічного факультету МГУ «Методы палеогеографических реконструкций» (видання 2010 року), увагу привернув розділ «Неядерные методы абсолютной геохронологии...» (автор Ніколаєв С.Д.). А привернув він

---

⁹ - прошу читача не забувати, що представлена робота є виключною думкою автора ...

увагу надзвичайно важливим висновком автора, який стосувався можливостей використання термолюмінесцентного методу абсолютного датування (с. 344). На тлі більше ніж сорокарічної його історії висновок про його неспроможність вирішувати поставлені перед ним задачі виглядає надзвичайно серйозним. Цей метод настільки увійшов у практику геолого-геоморфологічних досліджень, що вся хронологія четвертинного періоду базується саме на результатах TL-датування. Цікавим моментом у цьому розділі є те, що автор посилається на результати тестувань Комісією по вивченню четвертинного періоду, виконаних ще 1992 році. І тут автоматично постає питання, а наскільки далеко і у якому напрямку зайшла сучасна палеогеографічна спільнота пострадянських держав з цим методом. Те, що з TL-датуванням є проблеми, відчувалося давно, і це досить детально висвітлено в попередньому збірнику наукових статей «Топ-5» (автор В. Пазинич, науковий редактор В. Стецюк, 2012]. Але, щоб метод використовувався ще 20 років після того, як він був визнаний непридатним, виглядає дивним.

Оскільки під час роботи над першим випуском Топ-5 була зібрана велика кількість публікацій, які стосуються як теоретичних засад різних методів абсолютного датування так і отриманих результатів, то виникла потреба їх переглянути та проаналізувати сучасний стан проблеми. Як виявилось, фактично усі європейські країни (маються на увазі багатші) фактично термолюмінесцентний метод ніколи і не використовували. Вже з середини 80-х років м. с. там використовуються більш сучасні та надійніші розробки. Зокрема: OSL – оптична стимуляція люмінесценції, AMS прискорювач мас-спектрометрії, IRSL – інфрачервона стимуляція люмінесценції. І традиційно, же багато років перше місце по надійності займає радіовуглецевий метод. Головним його недоліком є часова обмеженість, усього 60 тисяч років.

До сьогоднішнього дня він поширений фактично у двох країнах в Україні та Польщі. Однак, польські колеги також проводили тестування і встановили, що відхилення по одному зразку у різних лабораторіях може сягати 100%. Це описано у першому випуску «Топ-5». Причому, на відміну від російських тестувань 1992 року, якими було встановлено значне наростання розбіжностей після 125 тис. років, як засвідчили тестування польських колег, значні розбіжності є і для молодших дат, і, навіть, в інтервалі до 30 тис. років [Gębica et al, 2007]. Але, дивує, що і навіть після цього польські колеги використовують термолюмінесцентний метод.

В Росії використання TL-методу фактично припинилося. Причина та ж сама – неефективність. Красномовним прикладом цього стали результати порівняння TL-датування з археологічним віком та радіовуглецевим методом. Останні два методи виявили непоганий збіг результатів. Цей епізод також є у першому випуску «Топ-5». Порівняння дат по 14 шарах з одного розкопу одразу показали, що розбіжності є в усіх часових інтервалах. Питання тільки у тому, наскільки вони великі. Виявилось, що віку 200 тис. років за TL-датуванням відповідає вік усього 40 тис. років. Остання дата крім радіовуглецевого та археологічного методу збіглася з палеомагнітними даними.

Проблема датування стратиграфічних підрозділів. А тепер переходимо до головного питання. Воно стосується тих дат, які сьогодні прийняті у нас на Україні для різних стратиграфічних підрозділів. Зокрема, пошлемося на статтю [Пазинич, Стецюк, Манюк, 2011], присвячену результатам радіовуглецевого

датування кодацького ґрунту та валунного суглинку, який багато років, незважаючи на його молодість, вважався дніпровською мореною.

Оскільки дискутувати проблеми української хроностратиграфії справа невдячна, бо рано чи пізно доведеться прийти (коли стане – пізно) до висновку про необхідність її докорінного перегляду, то варто одразу вивчати досвід наших сусідів.

При знайомстві з роботами європейських археологів, а вони є головними споживачами доробку палеогеографії [Neruda et al, 2009; Nádor et al, 2011; Simon et al, 2008], звертає увагу на себе те, що вони, у своїй практиці використовують головним чином дані абсолютного датування та археологічні матеріали. Геологічні аспекти їх у більшості цікавлять в плані петрографії, а не стратиграфії. Останнє домінує лише у теоретичних узагальненнях, все тих же палеогеографів, де можна з певною мірою свободи поміркувати про стадіали, інтерстадіали, ізотопні стадії, магнітні екскурси і т.п. При цьому європейські палеогеографи не забувають посилалися на конкретні результати археологічних досліджень. До речі, на їхніх картах четвертинних відкладів нанесення археологічних матеріалів є обов'язковим. Але не як місцевих places of interest, а як узгоджувальний матеріал, адже має ж геологічна будова збігатися з археологією, або навпаки, а не як в Україні на стоянці «Міра», де розбіжність між археологічними та геологічними оцінками четвертинних відкладів становить півмільйона років. І, на жаль, приклад «Міри» не поодинокий.

В тому, що європейські країни, включно з колишнім соцтабором, приєдналися до стрункої схеми чергувань льодовиків з теплими періодами, немає нічого дивного. Дещо дивним є те, що і Росія збилася зі «свого пути» і теж поступово сприйняла її «как руководство к действию». Це видно з численних робіт А. А. Величка та Н.С. Боліховської. Наприклад, у палеогеографічному атласі А. А. Величка вже микулинське міжльодовиків'я відніс на період 130-110 тис. років тому [2010, с. 34]. А Н.С. Боліховська дніпровське зледеніння – на інтервал 140/145-200 тис. р. т. [2006].

Продовжимо далі аналіз досвіду наших сусідів. Після реконструкції стратиграфічна схема Росії досягла міжнародного рівня і набула такого вигляду (таблиця). Принаймні прогалина 200-140/145 тис. років була успішно заповнена [2006].

На жаль, цього не скажеш про українську палеогеографію. Там у нас і досі зяє «чорна діра». І хоча польські палеогеографи люб'язно підвели до наших кордонів межі чотирьох зледенінь, ми зупинили вибір тільки на двох з них – Одри та Сану II. Перше приблизно відповідає дніпровському зледенінню, але з інтервалом приблизно 220-310 тис. років. Друге – окському з інтервалом приблизно 430-505 тис. років. Десь на тому рівні його вік визначений і у сучасній російській схемі (таблиця).

Кинутими напризволяще виявилися два зледеніння: Нарви, вочевидь завдяки своїй древності (близько 1 млн. років), та Варти. З останнім ситуація не зовсім зрозуміла. Якщо звернутися до історії, то його межю ще 1932 році академік С.А. Яковлев проводив по долині Прип'яті. Хоча й незначно, але цей льодовик порушив державний кордон України. І цей інцидент потрібно б було розглянути. Але порушник так і залишився не покараним, хоча часи існування цього льодовика якраз і заповнили би вільну нішу.

Таблиця

Вік і тривалість льодовикових та міжльодовикових ритмів плейстоцену [за
Н.С. Боліховською, 2006]

Етапи	МІС	Часовий інтервал, тис.р.	Тривалість, тис. р.
Голоцен	1	10-0	10
Валдайське зледеніння	2-4	~ 70-10	~ 60
Микулинське міжльодовиков'я	5	~ 140/145-70	~ 70/75
Дніпровське зледеніння	6	~200-140/145	~ 55/60
Черепетьське міжльодовиков'я	7	~235-200	~35
Жиздрінське похолодання	8	~280-235	~45
Чекалинське міжльодовиков'я	9	~340-280	~60
Калузьке похолодання	10	~360-340	~ 20
Лихвинське міжльодовиков'я	11	~455-360	~95
Окське зледеніння	12-14	~535-455	~80
Мучкапське міжльодовиков'я	15	~610-535	~75
Донське зледеніння	16	659-610	~50
Семилуцьке міжльодовиков'я	17	712-659	53
Девицьке (Сетуньське) зледеніння	18	759-712	47
Гремячівське міжльодовиков'я	19	787-759	28
Покровське (Ликівське) зледеніння	20	815-787	28
Петропавлівське міжльодовиков'я	21	860-815	45

На цьому варто припинити перераховувати недоліки у розвитку української геоморфології та палеогеографії, бо як у нас прийнято, скажуть: «Зроби краще!». Проте, треба нагадати, що я не називаю себе палеогеографом і до проблем палеогеографії долучився зовсім недавно. І у цій статті торкнувся лише проблем, які лежать на поверхні, яких не побачити можна тільки при дуже великому бажанні. Складається враження, що таке бажання присутнє у більшості фахівців української палеогеографії. Тому, мої роздуми варто сприймати, як враження стороннього спостерігача.

Хто винен, що робити? Висновками із матеріалу, викладеного вище, можуть стати побажання колегам-палеогеографам «дилетанта» від палеогеографії: *по-перше*, повністю відмовитися від результатів ТЛ-датування при проведенні досліджень подій антропогену в останні 100 – 150 тис. років; *по-друге*, повернутися до стратиграфічних схем В. І. Громова та інших, які використовувалися до періоду повної довіри результатам ТЛ-датувань; *по-третє*, знайти у собі мужність визнати помилки, обумовлені тиском домінуючих наукових концепцій і наукових авторитетів, бачити і враховувати у своїй науковій діяльності «невигодні факти», застерігатися від пошуку місця власних результатів в існуючих пануючих концепціях.

Для тих, хто візьметься за цю важку працю є таке побажання. Зверніть увагу, що крім еволюційної геоморфології, яка сьогодні вважається

загальноприйнятою, розвивалася і динамічна геоморфологія, зокрема формувалися принципи катастрофізму. Сьогодні прийнято вважати, що цей напрямок є прерогативою американських вчених. А для нас це щось на зразок буржуазної пропаганди, яку ми «решительно отмечаем»¹⁰.

Якщо згадати про пріоритет американців у вивченні післяльодовикових катастроф, то він тут є досить сумнівним. Врешті решт, не вони є авторами легенд про Біблейський потоп та Дарданський прорив. Пріоритет їх у тому, що вони майже сто років тому помітили і дослідили сліди велетенських повеней кінця останнього зледеніння [Keenan Lee, 2009]. Але нам тут теж є що згадати. Вікентієм Хвойкою, який ще у 1901 році в своїй реконструкції палеогеографічних умов стоянки і долини Дніпра в цілому, володіючи лише емпіриальними тогочасними знаннями з гляціології, матеріалами власних розкопок малесенького шматочка землі і керуючись здоровим глуздом, відтворив історію існування стоянки, в якій знайшли місце і післяльодовикові озера, і польодовикові повені. Як на мою думку палеорекострукція Вікентія Хвойки є більш якісною, ніж сучасні.

Дуже схожу схему перебігу післяльодовикових подій знаходимо і роботі Г. Підоплічка, яка стосується Новгород-Сіверської стоянки. Виходячи з масштабів руйнувань, та знаходження артефактів і палеонтологічних решток, він відповідальність поклав на це на талі води льодовика [1949]. Серед сучасних природознавців Росії послідовно вивчають польодовикові катаклізми М. Гросвальд [1974, 1998] А. Чепалига [2004], А. Чубур [2005], А. Рудой [2009]. Заслугами останнього автора є те, що він відродив термін «дилювій», який багато десятиліть у словниках радянських часів коментувався як застарілий, а також ввів у доказову модель фізико-математичну базу визначення фізичних параметрів потоків¹¹.

На жаль, реакцією на такі роботи в середовищі палеогеографів, і це неодноразово доводилося спостерігати, є відмахування рукою. Мовляв, про що тут говорити! Невже таким відношенням прикривається власна безсилість протистояти очевидним фактам. Вочевидь, запитаю я читача, як ще, ніж проявом велетенської енергії потоків, можна пояснити феномени описані В.Г. Пазиничем [2012] в Комсомольському гранітному кар'єрі? Те ж саме можна сказати і про

---

¹⁰ - у зв'язку з цим слід пригадати недалеке минуле, коли ми «решительно отмечали» продажних девок імперіалізму» генетику та кібернетику. Тепер ми справно на продуктах харчування ставимо штамп «без ГМО» не зовсім усвідомлюючи, що це означає. Бо як б усвідомлювали, то не ставили б його на пляшках с мінеральною водою. Тепер ми купуємо американські, японські, корейські, а головним чином китайські, комп'ютери, телефони, приймачі, телевізори і автомобілі, які і є дітьми однієї з «продажних девок».

¹¹ - дилювій (від лат. *Diluvium* — «потоп, повінь, паводок») — генетичний тип пухких континентальних відкладів, що виникає у процесі нагромадження осадів у каналах стоку катастрофічних гляціальних суперпаводків із прильодовикових озер після проривів льодовикових загат у недавньому геологічному минулому (кінець останньої льодовикової епохи, 11—15 тис. до н. е.). Теоретично не можна заперечувати, що такі потоки могли існувати і на ранніх стадіях зледеніння у схожих орокліматичних умовах.

Ярошівський кар'єр, де ми разом проводили дослідження і виклали їх у спільній статті [2011]. Неспроможність заперечити викладені факти та надати їм іншу інтерпретацію очевидна з того, що, незважаючи на неодноразові запрошення до дискусії, ми не почули ніякої відповіді. Користуючись нагодою знову запрошуюю колег-природознавців до відкритої дискусії.

Ортодоксальність наукових поглядів у науці, яка не вибудована на строгих фізичних законах і математичних оцінках – річ дуже небезпечна. Добрим прикладом для доведення цієї тези стала у свій час радикальна зміна поглядів наполегливого і добросовісного українського дослідника М.Ф. Веклича на проблему походження лесів. Як позитивно стала розвиватися українська палеогеографія опісля цього, загальновідомо. Наразі, сучасний стан цієї важливої галузі знання про природу Землі в Україні гостро потребує свого «невгамовного Максима», як любовно називали його колеги.

А наостанок, читаючи згадану роботу російських палеогеографів, яка підштовхнула мене до «невеселих роздумів», аналізуючи зміст роботи та склад авторів, мені стало сумно від порівняння з «досягненнями» української палеогеографії. І хоча знаю, що наукові дослідження в Росії фінансуються Російським фондом фундаментальних досліджень (РФФД), хоча і певен, що російський науковець і рядка не напише, в експедицію не виїде, на конференцію не попрямує і т. п. без гранта РФФД, а все ж питаю у колег рядками вірша Віктора Баранова:

«Українці мої!

То вкраїнці ми з вами, чи як?

Чи в "моголах" і вмерти судила нам доля пихата?

Чи в могили забрати судилось нам наш переляк,

Що розцвів нам у думках смиренністю "меншого брата"?»

Добре було б мати свого «Віктора Баранова» в українській «фізичній географії», яка вже давно відмахнулася від пояснення життя природного середовища законами фізики, та, зокрема, у «геоморфології та палеогеографії».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Артюшенко А. Т.* Растительность Аллерета на территории Русской равнины в связи с общим развитием растительного покрова в позднеледниковье Восточной и Средней Европе // Бот. журн., 44, 6. 1959. - С. 772-786
2. *Барцевский Н. Е., Купраш Р. П., Швидкий Ю. Н.* Геоморфология и рельефообразующие отложения г. Киева. Киев: Наукова думка, 1989. – 196 с.
3. *Богущий А. Б.* Эоловые пески северо-запада Украины и их инженерно-геологическая характеристика / А. Б. Богущий // ДАН БССР. – 1965. – Т. 9, № 11. – С. 755 – 757.
4. *Болховская Н.С.* Использование палинологических данных в изучении закономерностей развития природной среды неоплейстоцена и создании прогностической модели ее изменений в будущем (на примере района Средней Кумы) // Позднекайнозойская геологическая история севера аридной зоны» (Кайнозойский мониторинг природных событий аридной

- зоны юга России). Материалы Международного симпозиума. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН, 2006. С. 28-32.
5. *Вангенгейм Э.А., Тесаков А.С.* Принципы построения биохронологических шкал по млекопитающим плиоцена и плейстоцена. Состояние проблемы. Бюлл. Комис. по изучению четвертичного периода, N 68, 2008. -С. 59–69.
  6. *Величко А.А.* Геологический возраст верхнего палеолита центральных районов Русской равнины. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 296 с.
  7. *Величко А.А.* Палеоклиматы и палеоландшафты внетропического пространства Северного полушария : поздний плейстоцен-голоцен: атлас-монография. [А .А.Величко и др.]; отв. ред. А. А.Величко: ИГ РАН, Москва : Кругъ, 2010. 736 с.
  8. *Горецкий Г. И.* Аллювиальная летопись великого Пра-Днепра. – М. : Наука, 1970. – 492 с.
  9. *Громов В.И.* Палеонтологическое и археологическое обоснование стратиграфии континентальных отложений четвертичного периода на территории СССР.// Труды ИГН АН СССР, вып. 64, геол. сер.(317), 1948. 521с.
  10. *Гроссвальд М.Г.* О вероятной роли катастрофических разливов ледников (сьорджей) в разрастании и деградации ледниковых покровов прошлого // Материалы гляциологических исследований. 1974. Вып. 24. С. 164–169.
  11. *Гроссвальд М.Г.* Евразийские гидрогеологические катастрофы и оледенения Арктики. М.: Научный Мир, 1999. 113 с.
  12. *Гроссвальд М.Г., Рудой А.Н.* Четвертичные ледниково-подпрудные озера в горах Сибири // Известия АН. Серия географическая, 1996, № 6, с.112-126.
  13. *Дмитриев А.И.* Микроэволюционные процессы в популяциях ископаемых грызунов прикаспия в голоцене // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Биология. Выпуск 1 (9). Материалы VIII Всероссийского популяционного семинара «Популяции в пространстве и времени» (11–15 апреля 2005 г., Нижний Новгород) Нижний Новгород. Издательство Нижегородского госуниверситета. 2005. С. 57-67.
  14. *Дубіс Л.* Літологічні особливості відкладів та вік реліктової дюни в околиці смт Маневичі /Л. Дубіс, М. Длужевський // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. 2011. Вип. 39. С. 140–148.
  15. *Коржуев С. С.* Рельеф Припятского Полесья / С. С. Коржуев. – Минск, 1960. - 141 с.
  16. *Лукашев В.К.* Палеогеографические условия дюнообразования в Полесье. - Доклады АН БССР, 1963, т.УП, №5. С. 334-338.
  17. *Ефименко П.П.* Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени, 2-е изд., Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. - 657 с.
  18. *Левицький І.Ф.* Гінцівська палеолітична стоянка // Палеоліт і неоліт України, т.1., вип. 3, К., 1949. С.198-236.
  19. *Личков Б.Л.* К вопросу о существовании пустынь в четвертичное время в Европе // Зап. Киев. о-ва естествоисп. - К., 1928. - Т. 28. - Вып. 3. — С. 42.
  20. *Маринич А.М.* Геоморфология Южного Полесья. Киев, изд-во Киевского госуниверситета, 1963. - 252 с.

21. *Матвіїшина Ж.М.* Археологічні та палеогеографічні дослідження мезолітичної стоянки Таценки під Києвом / Ж.М.Матвіїшина, Л.Л.Залізник, О.Г.Пархоменко// Кам'яна доба, вип.13., Шлях, К., 2010. – с.199-207.
22. *Матошко А.В.* О перигляциальных надморенных образованиях Полесья / А.В. Матошко // Вклад Академика П.А. Тутковського в изучение геологического строения земной коры Белоруссии : сб. науч. статей. – Минск : Наука і техніка, 1985. – С. 64–65.
23. *Методы палеогеографических реконструкций: Методическое пособие /* Авторы: Блюм Н.С., Болиховская Н.С., Большаков В.А., Глушанкова Н.И., Каплин П.А., Ключиткина Т.С., Маркова А.К., Николаев С.Д., Новикова Е.А., Полякова Е.И., Поротов А.В., Свиточ А.А., Судакова Н.Г., Талденкова Е.Е., Фаустов С.С, Янина Т.А. / Под редакцией П.А. Каплина, Т.А. Яниной. - М. Географический факультет МГУ, 2010 - 430 с.
24. *Основы палеоландшафтоведения //* Под ред. М. Ф. Веклича; АН УССР, Институт геофизики им. С. И. Субботина, Отд-ние географии.- К.: Наук. думка, 1990.- 189 с.
25. *Пазинич В.Г.* Придніпров'я у перегляціалі. Київ, Аспект-Поліграф, 2005. - 156 с.
26. *Пазинич В. Г.* Геоморфологічний літопис Великого Дніпра. – Прилуки: Гідромас, 2007. -372 с.
27. *Пазинич В. Г.* Періодичність катастрофічних повеней в басейні Дніпра // Фізична географія та геоморфологія № 61, - Київ, 2010. - С. 174-182.
28. *Пазинич В.Г.* До проблеми стратиграфії Кирилівської стоянки // АНТ: Вісник археології, мистецтва, культурної антропології, вип..22-24, 2010. - С.31-43.
29. *Пазинич В.Г., Стецюк В.В., Манюк В.В.* Новейшие данные о возрасте кодакской погребенной почвы и днепровского валунного суглинка (к проблеме стратиграфии верхнего плейстоцена). - Археологія і давня історія України, вип. 6, 2011. – С. 86-91.
30. *Пазинич В.Г., Стецюк В.В., Манюк В.В.* Нові свідчення катастрофічних дислокацій середнього палеоліту (47 тис. років тому) в осадових та кристалічних комплексах верхів'їв Ірпеня. //http://geografica.net.ua/publ/satti/statti_ukrajinskikh_naukovciv
31. *Пазинич В.Г.* Топ-5 проблем української геоморфології та палеогеографії /За ред.. В.В. Стецюка/. – Київ: «Вік принт», 2012. – 114с.
32. *Палеогеографические этапы и детальное стратиграфическое расчленение плейстоцена Украины: методические разработки /* Акад. наук Укр. ССР, Отд-ние географии Ин-та геофизики им. С. И. Субботина; сост.: М. Ф. Веклич [и др.]; отв. ред. М. Ф. Веклич, 1984. – 32 с.
33. *Підопличко І.Г.* Палеолітична стоянка Новгород-Сіверськ // Палеоліт і неоліт України, Т.1. Вип.2, АН УРСР, 1949. – С. 65-107.
34. *Підопличко И. Г.* Новый метод определения геологического возраста ископаемых костей четвертичной системы, К., Изд-во АН УССР, отд. вып., 1952. - 90 с.
35. *Рудой А.Н.* Ледниковые катастрофы в новейшей истории Земли. – Природа, № 6, 2009.

36. *Степанчук В. М., Герасименко Н.П.* та ін. Багатошарова стоянка Міра на середньому Дніпрі: основні результати розкопок 2000 року // Кам'яна доба України, вип. . 5., К., Шлях, 2004 – С. 62-99.
37. *Тутковский П. А.* Ископаемые пустыни Северного полушария. - М., 1909 . - 120 с.
38. *Чепалыга А. Л.* Всемирный потоп как реальное палеогидрологическое событие. Экстремальные гидрологические ситуации. М., Медиа-ПРЕСС, 2010. С. 180-214
39. *Чубур А.* Деснянський палеоліт в епоху екстремальних затоплень (“Потопу”). – Сіверянський літопис, вип. . 6. 2008, С. 26 – 30.
40. *Хвойка В. В.* Кам'яний вік середнього Придніпров'я. – К., 2008 (1901). -160 с.
41. *Шик С.М.* Дискуссионные вопросы стратиграфии и палеогеографии среднего неоплейстоцена центра европейской России // Позднекайнозойская геологическая история севера аридной зоны» (Кайнозойский мониторинг природных событий аридной зоны юга России). Материалы Международного симпозиума. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН, 2006. С. 90-91.
42. *Яковлев С. А.* О карте четвертичных отложений Европейской части СССР и сопредельных территорий, // Тр. II междуна. конф. по изуч. четверт. периода Европы, Вып. 1. Геолразведиздат, М., 1932, С. 91-104.
43. *Gębica P., Olszak I., Wójcik I.* Litologia i wiek aluwiołów Wisłóka w polnocniej strefie rynny Podkarpatskiej // Systemy dolinne i ich funkcjonowanie, Kielce, 2007. P. 215-227.
44. *Keenan Lee.* The Missoula flood. Department of geology and geological engineering Colorado school of mines golden colorado 80401, 2009. P. 19.
45. *Neruda P.* Moravia during ois 3: Cultural relations. Praehistoria vol. 9–10 (2008–2009) p.125-149.
46. *Nádor A., Sinha R., Magyari A., Tandon S.K., Medzihradzky Z., Babinszka E., Thamó-Bozsó E., Unge Z.r, Singh A.* Late Quaternary (Weichselian) alluvial history and neotectonic control on fluvial landscape development in the southern Körös plain, Hungary, Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology 299 (2011) - P. 1–14.
47. *Simon U., Einwögerer T.* An Upper Palaeolithic Open Air Site near Saladorf (Lower Austria), Wiss. Mitt. Niederösterr. Landesmuseum, 196 2008. P. 141-148.
48. *Zieliński P, Sokółowski R.J., Fedorowicz S. and Jankowski M.* Stratigraphic position of fluvial and aeolian deposits in the Żabinko site (w Poland) based on tl dating/ Geochronometria (2011) 38, Journal on methods and applications of absolute chronology: P. 64-71, march 01, 2011.

PROBLEMS OF PALAEOGEOGRAPHY OF QUATERNARY OF UKRAINE

V. Stetsiuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv

It is about a number of fundamental scientific problems of modern reconstruction of Quaternary environmental conditions, which have been slowing down further development of Quaternary palaeogeography that logically complicates understanding of the natural processes – hence reconstruction conditions for the formation of archaeological cultures of Paleolithic,

complications of Quaternary stratigraphic significance, understanding of the geological and geomorphologic mapping of Quaternary deposits and events associated with their formation. There are disputed questions of reliability of modern methods of absolute age dating of Quaternary sediments and causes of current stagnation in the development of palaeogeography in Ukraine, palaeogeography in the broadest sense of the importance of this scientific direction to show an objective picture of the history of relief development in Ukraine and neighboring areas, the role of geomorphologic processes in birth and death of archaeological cultures, in the development of various economic activities, the emergence of environmental problems associated with the state of the environment, of which the earth relief and geomorphologic processes of the recent past and modern. It is suggested fully to give up the results of thermoluminescent dating during realization of researches of events of Quaternary in last 100 - 150 thousand years; to go back to the stratum charts of V.Gromov et al, that was used to the period of absolute trust to the results of thermoluminescent dating; to admit the errors conditioned by pressure of dominant scientific conceptions and authorities, see and take into account "unprofitable facts" in the scientific activity, cautioned from the search of place of own results in existent dominating conceptions.

Key words: object of research of palaeogeography, authenticity of reconstructions of palaeogeography, dating of stratum subdivisions, thermoluminescent method of dating, catastrophic consequences of glacial epochs.